

B İ B L İ Y O G R A F Y A

CZEGLÉDY KAROLY: *Nomád népek vándorlása Napkelettől Napnyugatig* = Göçebe kavimlerin Doğu'dan Batı'ya göçleri, (Akademi yayınevi Budapeşt 1969. Körösi Csoma Serisi No. 8) 160 sah., 10 resim, 1 Harita.

Değerli bir tarihçi olan Czeglédy Károly, bir kıta kadar büyük olan Eurasia bozkırlarında çeşitli kavimlerin teşekkülünü ve bunların göçlerini Çin, Sami (Sir, Arap), İran, Yunan-Latin, Ermeni ve diğer kaynaklara dayanarak yeni bir görüşle açıklamaktadır.

Eser genel heyeti ile, Türk kavimleri menşei alanında, bugüne kadar yapılan araştırmaların tenkidi bir terkibi niteliğindedir. Türkler uygun yerler buldukça çok erken çağlardan itibaren hayvan besleme yanında ziraati de geliştirmişlerdir. Dilimizdeki ziraatle ilgili söz haznesi buna tanıklık etmektedir. Ancak bozkırlar daha ziyade hayvan yetiştirmeye elverişli olduğundan bu alanda en büyük başarıyı sağlamışlardır.

Bir çok araştırmacı Türklerin devlet kurma ve teşkilâtçılıktaki fitri yeterliklerini onların "nomad" hayat sürmeleri ile ilgili görmektedirler. Nomadlık bir gerilik olmayıp geniş bozkırların dikte ettiği bir hayat tarzıdır. Nomadlık yalnız Türklere has olmayıp Eurasia bozkırlarında yaşayan diğer kavimler de aynı yaşayışı sürdürmüşlerdir.

Eser 23 sahifelik tez niteliğindeki girişten sonra aşağıdaki bölümleri kapsar:

- 1 — Asya'daki Hunların Batı'ya göçlerinden önceki durum;
- 2 — Bozkırın orta alanında yaşayan *As* Kavmi;
- 3 — M. S. I-IV. yüzyıllarda Çinlilerin *Kangkö* adını verdikleri bölgenin tarihçesi;
- 4 — Avarlar;
- 5 — İran'ın doğu sınırında *Uar-Hun* oymakları tarihçesi;
- 6 — *Hestalit*'lerin adı ile ilgili karışıklıklar;
- 7 — Bozkırda yeni göçler;
- 8 — Türk hakanının İmparator *Maurikos*'a mektubu;

Araştırmaların tarihçesi, notlar, harf sırasına göre açıklamalar, kronoloji.

Bu makalede ancak giriş kısmı hulâsa olarak sunulmuştur.

Bozkırlar: Avrupa ile Asya arasında 1500 klm. uzunluktaki Ural dağları ve Ural nehri tabii bir sınır teşkil ederse de bunlar geçilmez engeller değildir. Orman ve maki bölgesinin güneyinde, Macar ovasından Moğolistan'a, hattâ Çin seddine kadar açık ve otlu bozkırlar uzanır. Ukrayna'nın tekmiil güney kısmı ile Don ve Volga (İdil) arasındaki düzlük (kuzeyde Saratov ve Kuybişev'e kadar); Don aşağı mecrası; Volga ile Kafkasyanın sınırladığı ova; Volga aşağı mecrasının doğusunda fevkalâde geniş Altaylara kadar uzanan Kazak Bozkır; Kazak Bozkır güneyinde Sir-Derya ve Amu-Derya çevresi ile bu günkü Türkmenistan'ın büyük bir kısmındaki otlu ve kumlu alanlar bozkırların genişliği hakkında fikir vermeye yeter.

Kazak Bozkırını Altay ve Tiyaşan dağları arasındaki *Cungariya* kapısı, Moğolistan bozkırına bağlar. Bu bozkır Gobi çölü kuzeyinde geniş bir alanı kaplar.

Gobi çölü güneyinde ve Çin'in Kuzey-batısında, Sarı nehir büyük kıvrımının çevresindeki *Nanşan* dağları eteğinde de sürüleri otlatmaya elverişli düzlükler vardır.

Büyük nehirlerin geçilmesi ciddi engeller teşkil etmekle beraber, fatihler bu güçlükleri yenmeyi bilmişlerdir.

İşte yukarda saydığımız bu açık ve otlu bir kıta kadar büyük bozkırlar sık sık ve büyük ölçüde kavimler göçlerine sahne olmuştur. Türk ve Moğol oymakları birliğinin altın çağında, tekml Eurasia bozkırları tek ve muhteşem Devlet eline geçmiştir.

Tarihî kaynaklara göre Güney-doğu Avrupa bozkırlarının büyük bir kısmında M.Ö. XII-XIII. yüzyıllarda Hind-Avrupalı göçebe *Kimer*'ler, daha sonra M.Ö. VIII-III. yüzyıllarda *Skitler* yerleşmişlerdi.* Skitlerin egemenliği Kazak Bozkır ortalarına kadar uzanıyordu. Aral gölü ile Sir-Derya kuzeyi arasında *Saka*'lar; Çin'in Kuzey-batı çevresinde M.Ö. II. yüzyılda Hind-Avrupa menşeli *Toharlar*; Karpatlar ile Sir-Derya arasındaki düzlükte M.S. III. yüzyılda *Sarmatlar* vardı.

M. S. 30 dan - 370 yılına kadar Aral gölü ile Kafkasya arasında *Alan*'lar tarih sahnesine çıkmışlardı. (M.S. 370 de Alan hâkimiyetine Hunlar son verdi).

Bozkırlarda Türk Kavimleri :

Türk menşeli Hunlar (M. S. 370-470) de Avrupa göbeğine gelip yerleştiler. Avrupa'daki Hun devletinin çözülmeye yüz tuttuğu sırada M. S. 463 de yine Türk menşeli ancak özel bir lehçe konuşan *Onogurlar*; M. S. VI. yüzyıl ortasında yine Türk kavimlerinden sayılan *Avar*'lar, M. S. IX. yüzyılda *Macarlar* Doğu Avrupa'da gözüktüler, (Macarlar 370 deki Hun akınlarına katılmamakla beraber daha sonra *Onogur* devletini tanıdıkları için Avrupa'da Onogur = Hungar adı ile anılmışlardır).

Asya'da kalan Hunlar, Çin'in kuzey çevresinde M. S. V. yüzyılda yeni bir devlet kurarak, kuzey Çin'de yabancı bir çok kavimlere de boyun eğdirmişler, ancak tedricen onların arasında eriyip gitmişlerdir. *Onogur*'ların Batı'ya göçüşünde Asya'da kalan Hun'ların saldırışı sebep olmuştur.

Asya'da kalan *Hun*'ların kurduğu devletin tarih sahnesinden silinişi sıralarında, Gobi çölü batı eteğinde tekml İç-Asyayı kapsayan ve *Avar* adını alan yeni bir Oymaklar birliği ortaya çıkmıştır.

Hunların Batı'ya göçleri ve Avrupa'da yerleşmeleri Hun tarihinin 500 yıldan beri İç Asya'da süregelen kaynaşmaların bir neticesi ve sonucu safhasıdır. Hunların M. S. 370 den önceki tarihlerinden ancak Çin kaynakları bahsederler ve *Hiung-nu* diye adlandırırılar, *Hiung-nu*'ların İç Asyadaki ilk devleti M. Ö. III. yüzyılda Gobi çölünün kuzey ve batı eteklerinde kurulmuştur. Bu tarihten sonra Çin'e, Çin'in Kuzeybatı sınırındaki ülkelere (Tiyaşan çevresine) yönelirler. Çin kaynakları, Hunlara karşı açılan müdafaa savaşlarından ve düşmanlarının Güney-batı Sibirya'yı ele geçirmek için yaptıkları akınlardan bahsederler. Batı kaynakları bu haberleri ancak XVII. yüzyılda misyonerlerin Doğu'daki faaliyetleri sonucu öğrenebilecektir.

* Alföldi'ye göre Skitlerin hâkim tabakasının Türkler olması kuvvetle muhtemeldir. H. K.

Asya'da zikri geçen büyük ölçüdeki Hun hareketleri M. S. 350 yılına kadar İç Asya ve Kazak Bozkırını kapsar. Hareketin başlangıcı M. S. 174 de Çin Kuzey-batı komşusundaki *Tohar*'lara karşı idi. *Tohar*'lar Hun saldırısına mukavemet edemiyerek batıdaki *Tiyanşan* çevresine kadar çekilirler ve orada *Saka* oymaklarını da kendilerine katarak ve M. Ö. 120 de Sir-Derya'yı geçerek *Sogdiya* ve *Baktriya*'ya yerleşirler.

Eskiden, Buhara ve Samarkant çevresi ile *Zerafsan* nehri vadisinde *Sogd*'lar ve onların güneyindeki Kuzey Afganistan Amu-Derya çevresinde Baktriya prenslikleri vardı. Tohar akını sonu Afganistan'ın Kuzey-doğusu Hunların eline geçtiği sırada geri kalan bölgede *Kuşan* sülâlesi idareyi ele aldı. Kuşan'lar M. S. III. yüzyıla kadar İran ile Hindistan arasındaki ülkeyi ellerinde bulundurdular.

İç Asya kavimler kaynaşmasının son safhasında Sir-Derya orta mecrası kuzeyindeki *Kangkü*'de *As*(*Yas*) kavmi tarih sahnesine çıktı. *Kankü*, Kazak Bozkırını güney eteği ile *Çu* nehri vadisine verilen addır. *As*'lar göçmeye mecbur olunca M.Ö. I. yüzyılda güneydeki Baktriya'yı değil, batıdaki Volga-Kafkasya arası düzlüğünü seçtiler ve *Alan*'larla birleştiler. *As*'lardan bir gurup Ortaçağ'da Macaristan'a gelip yerleşti. Diğer bir gurup hâlâ Kafkasyanın merkezinde *Oset* (*Asetin*) adı altında yaşamaktadır.

Çin ve İran kaynaklarına göre, Gobi çölü çevresinde yaşayan *Hiung-nu*'lar M. Ö. 43 ve 36 da Doğu Kangkü'yi ellerine geçirek kısa ömürlü bir devlet kurmuşlar, M. S. 91 de ise Kazak Bozkırına çekilmişlerdir. Bunlar M. S. 370 de Avrupa'ya akın eden Hunların cedleridir.

Kazak Bozkırındaki Hunları, M. S. 350 de Doğu'dan gelen yeni bir akın Batı'ya çekilmeye zorlamıştır. Czeglédy'ye göre, bu kavim, yine Türk soyundan olan *Uar-Hun* oymak birliğidir.

Uar-Hun'lar (Avarlar), Hun'ları Kazak Bozkırından çıkardıktan sonra onları takip etmemişler, Güney'e yönelerek Sir-Derya ve Amu-Derya'yı geçerek Afganistan Kuzey doğusunu (O çağdaki Toharistanı) işgal etmişler ve Kuşan Sülâlesi yerine geçen *Kidarita*'ları Batı Afganistan'a sürmüşlerdir.

Kidarita'ların hâkimiyetini M. S. 467 de *Persler* kıracaklar, Kuzey-doğu Afganistandaki *Uar-Hunlar* ise *Heftal* adlı yeni bir sülâleye tabi olacaklardır. Bu yüzden 467-557 yıllar arası tarih kaynakları, *Uar-Hunları* Heftalit adı ile anarlar.

Bir Çin kaynağı 350 sıralarında Baktriya'ya saldıran *Uar-Hun*'ları *Juan-Juan* olarak adlandırır. Halbuki diğer yandan M. S. IV. yüzyılda Gobi çölü çevresinde ve Bozkırın İç Asya bölgesinde yaşayan *Hun-Siempi* oymaklar birliğinin adı da *Juan-Juandır*. Bizans kaynaklarına göre Avrupa'ya ulaşan Avarlar bunlardandır. Avarlar, *Uar* (Avar) ve *Hun* olmak üzere iki ayrı guruptan müteşekkildir. Bu dağılık belgeler, Asya'daki *Hiung-nu* devleti çöktükten sonra da Hun kavminin büsbütün ortadan kalkmadığını, diğer oymaklarla birleşerek yeni bir görünüşle M.S. I. yüzyıldan M. S. 350 yılına kadar Kazak Bozkırında yaşadıklarını ve sonradan Avrupa'ya göç ettiklerini göstermektedir. Bu harekete katılmayarak Asya'da kalan Hunlar, Moğolistan'da kurulan yeni ve büyük, Çinlilerce *Juan-Juan* diye adlandırılan *Uar-Hun* (Avar) oymaklar birliğini kurmuşlardır.

Uar-Hun'lar (Avarlar) Kuzey-Doğu Afganistan'a çekildikleri sırada Kazak Bozkırını güney kısmı Çinlilerin *Tingling* diye adlandırdıkları oymakların eline geçiyor.

Onlar daha önce Kazak Bozkırının kuzeyinde İrtiş nehri çevresinde yaşamakta idiler. Ancak İrtiş'teki bu oymaklar Kuzey Moğolistan'daki esas Tingling oymaklar birliğinin ancak bir bölümünü teşkil ediyordu ve Hiung-nular'ın kuzey komşusu idiler.

Çin kaynaklarına göre, Tingling'ler üç koldu:

1 — İrtiş çevresinde yaşayan batı kolu (Bu kol yukarıda zikredildiği gibi M.S. 350 de Güney'e yayılarak Avrupa'ya göç eden Hunların yerlerini işgal ederler).

2 — Baykal gölü güney ve güney batısında yaşayan kuzey kolu.

3 — Gobi çölü ötesinde, Sarı nehir çevresine ve Çin'in kuzey sınırına göç eden güney kolu.

M. S. IV. Yüzyılda Çin kaynakları *Tingling* sözü yerine *Ti-li* veya *Tie-lö* (Tereg) i kullanırlar (Çinlilerde *r* olmadığından yabancı sözlere bozarak söylerler). Bu *Tie-lö* ilerde açıklanacağı üzere Türk adını alan *Ogur* ve *Oguz* olmak üzere iki büyük guruptan kurulu büyük bir oymaklar birliğidir.

Tie-lö (Tingling) oymaklar birliğinden bir kısım M. S. 460 da Kazak Bozkırından çıkarak Karadeniz-Kafkasya çevresine yerleşirler. Bizanslılar bunlara *Ogur* der. Bu açıklamaya göre Kazak Bozkırlarındaki *Tie-lö*'ler *Ogur*'lardır.

M. S. 460 da Gobi çölü çevresinde yaşayan Juan-Juan'ların yeni saldırışı Tiyenşan'dan Batı'ya doğru ikinci bir kavimler göçünü tahrik etmiştir. Juan-Juan'ların (=Avarların-Uar-Hunların) bu ikinci yayılışları kısmen Çin ve Bizans kaynaklarında yer alır.

Gobi çölünde başlayan Avar hareketi önce *Savir*'leri etkiler. Savir'ler Tiyenşan ve İli nehrindeki yurtlarından Kazak Bozkırına çekilirken orada barınmakta olan *Ogur* oymaklarından bir kısmını Batı'ya sürerler. Bu *Ogur* oymakları Volga'yı geçerek Karadeniz çevresindeki bozkırlara (Avrupa Hunlarının eski yurtlarına) konarlar. *Ogur*'ların Avrupa'ya ulaşmaları Attila'nın ölümünden (453) ancak yüzyıl sonra olacaktır. *Ogur*'ların Avrupa'ya göçüne *Onogur*'lar (Macarların Hungar adı) da katılırlar. Kazak Bozkırında kalan *Savir*'ler de 506 sıralarında *Ogur*'ların izinden Batı'ya yönelerek Kafkasya kuzeyindeki bozkırlara yerleşirler. 588 tarihine kadar bu çevrede Savir'ler hâkimdir. Savir'lerle birlikte anılan *Barsil* kavmi *Ogur*'lardan bir zümre idi.

Savirlerin 506 da boş bıraktıkları Kazak bozkırı güneyine İrani bir kavim olan *Choalit*'ler yerleşir. Sir-Derya orta ve aşağı mecrasında kurulan ticaret şehirleri Hun, *Ogur* ve daha sonra Türklerin İranlılarla temas yeri olmuştur. *Cholit-Hvalis-Halis-Kaliz* adları ile anılan bu tüccar kavim VIII. yüzyılda Müslüman olduktan sonra XII ve XIII. yüzyıllarda Macaristan'a kadar uzanarak ücretli askerlik, para basma ve vergi toplama işlerinde Macar krallarına hizmet etmişlerdir.

Avarların Batıya doğru Üçüncü Göçleri :

Avarlar Volga ötesindeki Bozkırlardan *Ogur* ve *Savir*'leri attıktan sonra onların izinden yürüyerek 557 de Avrupa'ya ulaştılar. Aslında onların bu göçleri 550 de İç Asya da vukua gelen yeni kaynaşmalarla ilgilidir.

Türkler (Göktürkler) :

Gobi çölü kuzeyinde, Altay dağları çevresinde yaşayan ve daha önce Avar'lara tabi olan Türkler 546 da önce doğu *Tie-lö* oymaklarını yenerek, 550 den sonra eski efendileri (Juan-Juan, Uar-Hun) devletini yıktılar. Bu suretle İç Asya hâkimiyeti

Türklerin eline geçti. Türkler Perslerle ittifak akdederek 557 de *Hefalit* devletine taarruz ettiler. İki yönden gelen taarruz üzerine Hefalit devleti yıkıldı. Türkler önünden 557 de Batı'ya çekilen bazı *Avar* (Uar-Hun) oymakları kışın buz üzerinden Volga'yı geçince, Kafkasya yolu ile yardım istemek için Bizans'a elçi heyeti gönderdiler. Elçi heyeti 558 de Bizans'a ulaştı. Avarlar Bizans'ın da yardımcıları ile Volga ve Kafkasya arasında yerleşen göçebe kavimleri ve bunlar arasında *Savir*'leri ve *Onogur*'ları yenerek bozkıra yerleştiler.

Ancak aradan 10 yıl geçer geçmez 567 de, çok çekindikleri eski düşmanları Türklerin de yaklaşmakta oldukları haberini aldılar. Bu tehlike karşısında Avarların iki şıktan birini seçmeleri gerekiyordu:

1 — Kendilerini 15 yıl önce İç Asyada ağır yenilgiye uğratan düşmanlarının gelişini bekleyerek savaşı göze almak;

2 — Önlerinden daha uzaklara Batı'ya çekilmek.

Avarlar bu son şıkkı tercih ederek Don nehrini geçtiler ve Batı'ya yöndeldiler. Volga, Don ve Kafkasya arasındaki bütün kavimler Türklere tabi oldular. Bunlar arasında *Ogurlar* kendi istekleri ile Türklere tabi olurken *Onogur*'lar ve *Alanlar* silâh gücü karşısında boyun eğdiler.

Türklerin Batı'ya yaptıkları bu sefer ancak bir akın niteliğinde idi. Türkler kendilerini tanıyan *Savir*, *Ogur* ve *Onogur* oymaklarını birleştirerek *Kazar* adı altında Batı Türk devletine tabi yeni bir birlik kurdular.

Kazarlar :

Çin kaynaklarına göre *Kazar* ülkesi, Batı Türk devletinin bölünmez bir parçasıdır. Ermeni kaynaklarında *Kazar*'ların Batı Türkleri ile münasebetleri daha teferruatlı olarak anlatılmıştır.

M. S. 603 de *Tie-lö* oymaklar birliğinde çıkan kargaşalıklar yüzünden Batı Türk Devleti ve İç Asya ile *Kazar* ili arasındaki bağlar bir aralık kopmuş ve *Tie-lö*'den ayrılan oymaklar da ayrı devletler kurmuşlardır. Doğu kolu, Kuzey Moğolistan'da bir müddet varlığını sürdürmüştür. Orta kol, Kazak bozkırı güneyinde 350 de aldığı toprakların ancak bir kısmına sahip olabilmıştır. Diğer batı koluna tabi oymaklar Kafkasya Kuzeyinde ve Karadeniz doğu kıyılarında Kerç boğazından Kırım yarımadasına kadar yayılarak dağılmışlardır. Aslında Batı'daki bu zümreyi *Ogur*'lar teşkil ediyordu. Nitekim Bizans kaynakları, M. S. 603 de Kuban Nehri boyundaki *Ogur-Bulgar* ve *Onogur*'ların *Kazar*lardan ayrılarak Kuban'da *Onogur-Bulgar* devleti kurduklarını bildirmekte ve Çin kaynakları da bunu teyit etmektedir. *Tie-lö* oymaklar birliğine *Ogur* Türkleri de dahil idi. Doğu *Tie-lö* de büyük nüfuz *Dokuz Oguz*'lar ve yine dokuz oymaktan ibaret *Uygur*'lar elinde toplanmıştı.

Ogurlar ise *Tie-lö* diye adlandırılan büyük oymaklar birliğinin en batıdaki *Kafkas* çevresi kolunu teşkil etmektedir (Çin kaynakları). Zamanımıza kadar kalan belgelere göre bu oymaklar birliğine dahil her iki zümre Türkçe konuşmakta idiler.

Ogur'lar:

Türk Oymaklar birliğinin batı kolunu teşkil eden *Ogur*'lar Batı Türk devletinin kuruluşundan bir yüzyıl önce 460 sıralarında Doğu-Avrupa'da görünürler. Çinlilerin *Han* Sülâlesi belgelerine göre M. Ö. III. yüzyıla kadar onları takip etmek mümkündür. *Ogur* Türkleri diğer *Oğuz* Türkleri ağzından (z) ye karşı (r); (ş)ye

karşı (1) telâffuzu ile ayrılıyorlardı. Yurt kuran Macarlara Bulgar Türk ağzından geçen iare kelimelerde de bu ayrıntı vardır.

Kazarlar M. S. 650 sıralarında ikinci defa ve bu sefer kesin olarak *Kınban*'daki *Onogur-Bulgar* devletine son verdiler ve bir buçuk asır boyunca Güney'den saldıran *Arap*'lara, Kazak Bozkırında kendilerini rahatsız eden *Oğuz*'lara ve Ural çevresinde göçebe hayatı süren *Peçenek*'lere karşı koydular.

Kubanda Kazarlar'a yenilen Onogur-Bulgarlar, galiplere katılırken bir kısmı Karadeniz'i dolaşarak Bizans'a komşu oldular ve 680 de Tuna boyundaki Türk Bulgar devletini kurdular. (Daha sonra İslav çoğunluğuna karışarak İslavlaştılar).

Volga orta mecrasının doğusunda devlet kuran ve Mogol istilâsına kadar özgürlüklerini koruyan *Onogur*'ların diğer bir kolu Doğu'dan gelen diğer (z) ile konuşan Türk boyları ile karışarak onların arasında eridiler (yalnız Volga batısında kalan küçük bir zümre *Çuvaş* adı altında zamanımıza kadar *Onogur-Bulgar* Türkçesini yaşattılar). Volgadaki *Onogur*'lar komşularındaki *Finn-ugur* kavimlerini de idarelerine almışlar ve onlardan bir zümre olan Macarlar Türklere katıldıkları ve daha sonra da pek çok Türk kavimleri ile karıştıkları için Batı'da *Onogur* (Hungar) ve *Türk* olarak tanınmışlardır.

Czeplédy'nin eseri, Türk tarihinin menşede hayli karanlık olan ve ancak bozkırlarda cereyan eden hareketlerine ışık tutmak ister. Türklerin daha sonra Asya'da, İran'da, Hind'de, Kuzey Çin'de, Mezopotamya'da, Anadolu'da ve Doğu Avrupa'da kurdukları büyük devletler ve temsil ettikleri medeniyetler hatırlanırsa onların dünya tarihindeki yapıcı rolleri açıkça belirir.

Geriye bir sorunun daha aydınlatılması kalıyor: Tarih boyunca çeşitli adlarla adlandırılan, daha bidayette hayvan yetiştirici, çiftçi ve teşkilâtçı olan bu ulus (ırk) tarihin daha eski çağlarında da elbette mevcut idi. Eski Bronz ve Neolitik çağlar kavimler hareketine onların katılmadıkları düşünülemez.

Bir gün antropoloji, lengistik, etnoloji ve arkeoloji alanında yapılacak mukayeseli incelemelerle bu sorunun da cevaplandırılacağı umulur.

Dr. PHIL. HÂMİT KOŞAY